

Walter Richard Kaczorowski

WPROWADZENIE
DO MIDRASZA
BERESZIT RABBA
NA PRZYKŁADZIE
RABINICZNEJ HISTORII
ABRAHAMA I SARY

וַיֹּאמֶר ה' אֵל אַבְרָם לֵד לְךָ מֵאַרְצְךָ וְגו' (בראשית יב, א), רבי יצחק
פֶּתַח (תהלים מה, יא): שִׁמְעֵי בַת וְרֵאֵי וְהִטִּי אֹזְנִי וְשָׁכַחְתִּי עִמָּךְ וּבֵית־
אֲבִיךָ. אָמַר רַבִּי יִצְחָק מִשָּׁל לְאַחַד שְׁתֵּיהֶם עוֹבֵר מִמְּקוֹם לְמְקוֹם, וְרֵאֵה
בִּירָה אַחַת דּוֹלְקָתָא, אָמַר תֵּאמַר שֶׁהַבִּירָה הַזֹּאת בְּלֹא מְנַהִיג, הַצִּיץ עָלָיו
בְּעַל הַבִּירָה, אָמַר לוֹ אֲנִי הוּא בְּעַל הַבִּירָה. כֵּךְ לְפִי שְׁתֵּיהֶם אֲבִינוּ
אַבְרָהָם אוֹמֵר תֵּאמַר שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא מְנַהִיג, הַצִּיץ עָלָיו הַקְּדוֹשׁ
בְּרוּךְ הוּא וְאָמַר לוֹ אֲנִי הוּא בְּעַל הָעוֹלָם. (תהלים מה, יב): וַיִּחְאוּ הַמַּלְאָךְ
יָפִיד כִּי הוּא אֲדֹנָיךְ. וַיִּחְאוּ הַמַּלְאָךְ יָפִיד, לִיְפוּתְךָ בְּעוֹלָם, (תהלים מה,
יב): וְהִשְׁתַּחֲוִי לוֹ, הֵן וַיֹּאמֶר ה' אֵל אַבְרָם

וַיֹּאמֶר ה' אֵל אַבְרָם (בראשית יב, א), רבי ברכיה פֶּתַח (שיר השירים
א, ג): לְרִיחַ שְׁמַנִּיךָ טוֹבִים שְׁמוֹן תוֹרֵךְ שְׁמֶךָ, אָמַר רַבִּי בְּרַכְיָה לְמַת הָיָה
אַבְרָהָם אֲבִינוּ דוֹמָה, לְעֲלוֹתֶיהָ שֶׁל אַפּוֹפִילְסִימוֹן מִקַּפַּת צְמִיד פְּתִיל,
וּמְנַחַת בְּזוּיָתָא, וְלֹא הָיָה רִיחוֹ נוֹדֵף, כִּיֵּן שְׁחִיתָה מִטְּלַטְלַת הָיָה רִיחוֹ
נוֹדֵף. כֵּךְ אָמַר הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ טְלַטְלַת עֲצָמְךָ מִמְּקוֹם
לְמְקוֹם וְשָׁמַךְ מִתְּגַדֵּל בְּעוֹלָם

וַיֹּאמֶר ה' אֵל אַבְרָם (בראשית יב, א): רַבִּי בְּרַכְיָה פֶּתַח (שיר השירים
ח, ח): אַחֹת לְנֹה קִטְנָה וְשָׁדִים אֵין לָהּ וְגו', אַחֹת לְנֹה קִטְנָה, זֶה אַבְרָהָם
שְׂאִיתָה אֶת כָּל בְּאֵי הָעוֹלָם. בַּר קַפְרָא אָמַר כֹּזֵה שְׂהוּא מֵאַחָה אֶת
הַקִּרְעֵי, קִטְנָה, שְׁעָד שְׂהוּא קִטְנָה הָיָה מִסְגֵּל מַעֲזוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים.
וְשָׁדִים אֵין לָהּ, לֹא הִנִּיקוּהוּ לֹא לְמַעֲזוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים. (שיר השירים
ח, ח): מָה נַעֲשֶׂה לְאַחֹתֵינוּ בְּיָסִים שִׁידְבַר בַּהּ, בְּיָסִים שְׁנֹר עָלָיו נִמְרֹד

ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וגו' (בראשית יב, א), רבי יצחק
פתח (תהלים מה, יא): שמעי בת וראי והטי אונך ושכחי עמך ובית
אביך. אמר רבי יצחק משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה
בירה אחת דולקת, אמר תאמר שהבירה הזו בלא מנהיג, הציץ עליו
בעל הבירה, אמר לו אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו
אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג, הציץ עליו הקדוש
ברוך הוא ואמר לו אני הוא בעל העולם. (תהלים מה, יב): ויתאו המלך
יפיד כי הוא אדניך. ויתאו המלך יפיד, ליפותך בעולם, (תהלים מה,
יב): והשתחויו לו, הוי ויאמר ה' אל אברם.

ויאמר ה' אל אברם (בראשית יב, א), רבי ברכיה פתח (שיר השירים
א, ג): לריח שמניך טובים שמן תורק שמך, אמר רבי ברכיה למה היה
אברהם אבינו דומה, לצלוחית של אפופילסימון מקפת צמיד פתיל,
ומנחת בזוית, ולא היה ריחו נודף, כיון שהיתה מטלטלת היה ריחו
נודף. כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום
למקום ושמך מתגדל בעולם.

ויאמר ה' אל אברם (בראשית יב, א): רבי ברכיה פתח (שיר השירים
ח, ח): אחות לנו קטנה ושדים אין לה וגו', אחות לנו קטנה, זה אברהם
שאיחה את כל באי העולם. בר קפרא אמר כזה שהוא מאחה את
הקרע, קטנה, שעד שהוא קטן היה מסגל מצוות ומעשים טובים.
ושדים אין לה, לא הניקזהו לא למצוות ומעשים טובים. (שיר השירים
ח, ח): מה נעשה לאחותינו ביום שידבר בה, ביום שגזר עליו נמרוד

**WPROWADZENIE
DO MIDRASZA
BERESZIT RABBA
NA PRZYKŁADZIE
RABINICZNEJ HISTORII
ABRAHAMA I SARY**

Seria

Lamad – למד

Bibliotheca Biblica et Judaica

TOM I

REDAKTOR SERII

dr hab. Marcin Majewski

(Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

KOMITET REDAKCYJNY

prof. dr hab. Piotr P. Chruszczewski

(Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr Camelia M. Cmeciu

(Uniwersytet Bukareszteński)

dr Joanna Esquibel

(Managing Editor Æ Academic, San Diego)

prof. dr hab. Albert Gorzkowski

(Uniwersytet Jagielloński)

dr Isaiah (Yeshayahu) Gruber

(Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie)

dr Aleksandra R. Knapik

(Komisja Nauk Filologicznych Oddziału PAN we Wrocławiu)

prof. dr hab. Tomasz P. Krzeszowski

(Uniw. Warszawski, Uniw. Łódzki, Uniw. Gdański)

dr Eli Lizorkin-Eyzenberg

(Israel Institute of Biblical Studies, Israel)

dr hab. Marek Piel

(Uniwersytet Jagielloński)

dr hab. Anna Słowikowska

(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

dr hab. Anna Wojtyś

(Uniwersytet Warszawski)

Walter Richard Kaczorowski

**WPROWADZENIE
DO MIDRASZA
BERESZIT RABBA
NA PRZYKŁADZIE
RABINICZNEJ HISTORII
ABRAHAMA I SARY**

Kraków 2022

Walter Richard Kaczorowski

 <https://orcid.org/0000-0002-7065-1082>

© Copyright by Walter Richard Kaczorowski, 2022

Recenzent

dr hab. Marcin Majewski

Opracowanie redakcyjne

Justyna Wójcik

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-441-4 (druk)

ISBN 978-83-8138-442-1 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381384421>

Publikacja dofinansowana przez Christ Media Sp. z o.o.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Przedmowa	17
Wstęp	27
Rozdział 1	
Od Tory do midraszy	41
1.1. Początki literatury rabinicznej	48
1.2. Warunki polityczne, socjalne oraz ekonomiczne w Ziemi Izraela w latach 66-235	50
1.3. Zniszczenie Drugiej Świątyni – jego pokłosie i konsekwencje	56
1.4. Początki i rozwój literatury rabinicznej w Ziemi Izraela (Erec Israel).	60
1.5. Wzrastający wpływ rabinów w okresie od II do IV wieku na kształtowanie nowego kierunku judaizmu oraz życia ludności żydowskiej	66
1.6. Pamięć Izraela: pamięć o Abrahamie	79
1.6.1. Konflikt pamięci Izraela: pamiętać czy zapomnieć?	89
1.6.2. Pamięć o Abrahamie jako kontynuacja nieprzemijającej więzi z przodkami	93
1.6.3. Pamięć o Abrahamie trwale związana z miejscem	95
1.6.4. Pamięć o Abrahamie trwale złączona z więzami plemiennymi	97
1.7. Tora usna: fundament i spoiwo rabinicznej dyskusji w midraszach.	100
1.8. Zakończenie	106
Rozdział 2	
Wprowadzenie do Midrasza Bereszit Rabba i pozostałej literatury midraszowej	109
2.1. Pojęcia midrasza i hagady	109
2.2. Literatura midraszowa	111
2.3. Midrasze egzegetyczne	119
2.3.1. Midrasz Bereszit Rabba	119
2.3.1.1. Historia literackiego rozwoju Midrasza Bereszit Rabba	123
2.3.1.2. Historia żydowskich komentarzy do Midrasza Bereszit Rabba	124
2.3.2. Pozostałe midrasze egzegetyczne	128
2.3.2.1. Midrasz do Księgi Trenów (Ejcha Rabba – איכה רבה)	128
2.3.2.2. Midrasz do Księgi Jonasza (Midrasz Jona – מדרש יונה)	130
2.3.2.3. Midrasz do Księgi Psalmów (Midrasz Tehillim – מדרש תהילים)	130
2.3.2.4. Midrasz do Księgi Przysłów (Midrasz Miszle – מדרש משלי)	131
2.3.2.5. Midrasz do Księgi Hioba (Midrasz Ijjow – מדרש איוב)	132
2.4. Midrasze homiletyczne	132
2.4.1. Midrasz do Księgi Kapłańskiej (Wajjikra Rabba – מדרש ויקרא רבה).	133
2.4.2. Midrasz Pesikta deRaw Kahana (aram. מדרש פסיקתא דרב קהנא)	135

2.4.3. Midrasz Pesikta Rabbati (פסיקתא רבתי)	138
2.4.4. Midrasz Tanhuma Jellammedenu (מדרש תנחומא ילמדניו)	139
2.4.5. Midrasz do Księgi Powtórzonego Prawa (Dewarim Rabba – מדרש דברים רבה)	141
2.4.6. Midrasz do Księgi Wyjścia (Szemot Rabba – מדרש שמות רבה)	142
2.4.7. Midrasz do Księgi Liczb (Bemidbar Rabba – מדרש במדבר רבה)	143
2.4.8. Midrasze do ksiąg Pięciu Zwojów (Midrash Rabot)	144
2.4.9. Inne, mniej znane midrasze homiletyczne (tzw. małe midrasze)	145
2.4.9.1. Aggadat Bereszit	146
2.4.9.2. Midrasz Haszkem (Midrasz Wehizir)	147
2.4.9.3. Midrasz Pesikta Hadatta lub Rabbu	148
2.4.9.4. Midrasz Wajechullu (Rabbati)	148
2.4.9.5. Midrasz Abkir	148
2.4.9.6. Midrasz Esfa	149
2.5. Podsumowanie	151
Rozdział 3	
Komentarz do Midrasza Bereszit Rabba obejmującego historię Abrahama i Sary (Rdz 11,27 – 25,18)	
3.1. Opuszczenie ziemi przodków przez Abramana polecenie Boga (parasza Lech-Lecha)	153
3.2. Powody wyboru Abrama na ojca Izraela	161
3.3. Relacje Abrama z Lotem	165
3.4. Spotkanie Melchizedeka z Abramem.	170
3.5. Lęki i obawy Abrama po wygranej wojnie z Amrafelem, królem Synearu, i jego trzema wasalami	189
3.6. Błogosławieństwa i przymierza Abrama z Bogiem	192
3.7. Relacje między Saraj i Hagar oraz grzech Saraj i Abrama	199
3.8. Objawienie Boga pod dębem w Mamre	203
3.9. Zniszczenie Sodomy i Gomory.	206
3.10. Pytanie o sprawiedliwość Boga jako dowód prawości Abrama	211
3.11. Związanie Izaaka (Akedra) – ostatnia, dziesiąta próba Abrahama.	212
3.12. Śmierć Sary, jaskinia Makpela i spełniona obietnica Boga.	223
3.13. Poszukiwanie żony dla Izaaka	226
3.14. Modlitwy Eliezera do Boga o sukces misji	233
3.15. Spotkanie przy studni, rytuał pojenia wodą, czyli test szczodrobliwości.	234
3.16. Negocjacje wykupu Rebeki i ingerencja anioła.	236
3.17. Dziesięć prób – Bóg sprawdza Abrahama	241
3.18. Porównanie postaci Rebeki i Abrahama	250
3.19. Porównanie postaci Abrahama i Noego w Midraszu Bereszit Rabba.	253
3.20. Podsumowanie	281
Rozdział 4	
Metody interpretacji rabinicznej na przykładzie Midrasza Bereszit Rabba	
4.1. Rabiniczne postrzeganie Biblii.	287
4.2. Interpretacja rabiniczna w midraszach	293
4.2.1. Techniki interpretacji używane w midraszach według Daniela Boyarina.	299
4.2.2. Dublety midraszowe i narracyjne	303
4.2.3. Gematria – analiza numerologiczna	307
4.2.4. Rabiniczne middot w części o Abrahamie w Midraszu Bereszit Rabba.	310
4.2.4.1. Zasady siedmiu reguł Hillela	316

4.2.4.2. Trzydzieści zasad rabbiego Izmaela	318
4.2.4.3. Trzydzieści dwie zasady rabbiego Eliezera ben Jose HaGelili	319
4.2.5. Przypowieści – maszale (משלים) – w literaturze midraszowej oraz w Midraszu Bereszit Rabba	321
4.3. Interpretacja Midrasza Bereszit Rabba: peszat i derasz	324
4.4. Interpretacja Midrasza Bereszit Rabba: peszer-peszarim	329
4.4.1. Zasady interpretacji peszer-peszarim w Midraszu Bereszit Rabba	331
4.4.2. Peszer w Księdze Bereszit	336
4.4.3. Peszer w Midraszu Bereszit Rabba	337
4.5. Techniki interpretacji wsparcia według Davida Halivniego – אסמכתא – asmakhta dla interpretacji peszat i derasz używanych w midraszach	339
4.5.1. Czytanie tekstu biblijnego i jego alegoryzacja	342
4.5.2. Interpretacyjne „stany umysłu” rabinicznych uczonych	344
4.5.3. Biblijne wsparcie prawa rabinicznego	346
4.5.4. Talmudyczne zasady czytania tekstu	349
4.5.5. Halivniego rabiniczna biblijna egzegeza tekstów	350
4.6. Statystyka Midrasza BR w badanym zakresie historii Abrahama	352
4.6.1. Opis badań statystycznych	352
4.6.2. Wnioski	365
4.7. Podsumowanie metod interpretacji	366
 Rozdział 5	
Teologiczna rola Abrahama w Midraszu Bereszit Rabba do Księgi Rodzaju 11,27 – 25,18	371
5.1. Abraham jako ojciec Izraela	375
5.2. Abraham jako błogosławieństwo wszystkich narodów	381
5.3. Abraham a stworzenie świata	385
5.4. Abraham jako prorok – eschatologia w Midraszu Bereszit Rabba	387
5.5. Abraham i wątki mesjanistyczne w Midraszu Bereszit Rabba	390
5.6. Abraham w psalmach w Midraszu Bereszit Rabba	399
5.7. Abraham a przykazania Tory	412
5.8. Abrahama przymierza z Bogiem: ברית מילה oraz ברית הבטרים	414
5.9. Podsumowanie	424
 Bibliografia	429
Źródła, słowniki, komentarze	429
Literatura	435
Wykaz tabel	479
Streszczenie	481
Summary	485
Indeks osób i postaci biblijnych	489
Indeks geograficzny	505

Dla Miriam

כִּי כַאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן-הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם-הִרְוָה אֶת-הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לְזֵרַע וְלֶקֶחַם לְאֹכֵל:
כֹּן יִהְיֶה דְבַרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא-יָשׁוּב אֵלַי רִיקָם כִּי אִם-עָשָׂה אֶת-אֲשֶׁר תִּפְצְאֵתִי וְהִצְלִיחַ אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּיו:

Zaiste, podobnie jak ulewa i śnieg spadają z nieba i tam nie powracają, dopóki nie nawodnią ziemi, nie użyźnią jej i nie zapewnią urodzaju, tak iż wydaje nasienie dla siewcy i chleb dla jedzącego, tak słowo, które wychodzi z ust moich, nie wraca do Mnie bezowocne, zanim wpierw nie dokona tego, co chciałem, i nie spełni pomyślnie swego posłannictwa.

(Iz 55,10-11)

WYKAZ SKRÓTÓW

Skróty ksiąg Starego i Nowego Testamentu

ST	–	Stary Testament
Rdz	–	Księga Rodzaju
Wj	–	Księga Wyjścia
2 Moj	–	Druga Księga Mojżeszowa
Kpł	–	Księga Kapłańska
3 Moj	–	Trzecia Księga Mojżeszowa
Lb	–	Księga Liczb
Pwt	–	Księga Powtórzonego Prawa
Joz	–	Księga Jozuego
Sdz	–	Księga Sędziów
Rt	–	Księga Rut
1 Sm	–	1 Księga Samuela
2 Sm	–	2 Księga Samuela
1 Krl	–	1 Księga Królewska
2 Krl	–	2 Księga Królewska
1 Krn	–	1 Księga Kronik
2 Krn	–	2 Księga Kronik
Ezd	–	Księga Ezdrasza
Ne	–	Księga Nehemiasza
Tob	–	Księga Tobiasza
Jdt	–	Księga Judyty
Est	–	Księga Estery
1 Mch	–	1 Księga Machabejska
2 Mch	–	2 Księga Machabejska
Hi	–	Księga Hioba
Ps	–	Księga Psalmów
Prz	–	Księga Przysłów
Koh	–	Księga Koheleta
PnP	–	Pieśń nad Pieśniami
Mdr	–	Księga Mądrości
Syr	–	Mądrość Syracha

- Iz – Księga Izajasza
- Jr – Księga Jeremiasza
- Lm – Lamentacje
- Ba – Księga Barucha
- Ez – Księga Ezechiela
- Dn – Księga Daniela
- Oz – Księga Ozeasza
- Jl – Księga Joela
- Am – Księga Amosa
- Ab – Księga Abdiasza
- Jon – Księga Jonasza
- Mi – Księga Micheasza
- Na – Księga Nahuma
- Ha – Księga Habakuka
- So – Księga Sofoniasza
- Ag – Księga Aggeusza
- Za – Księga Zachariasza
- Ml – Księga Malachiasza

- NT – Nowy Testament**
- Mt – Ewangelia według św. Mateusza
- Mk – Ewangelia według św. Marka
- Łk – Ewangelia według św. Łukasza
- J – Ewangelia według św. Jana
- Dz – Dzieje Apostolskie
- Rz – List do Rzymian
- 1 Kor – 1 List do Koryntian
- 2 Kor – 2 List do Koryntian
- Ga – List do Galatów
- Ef – List do Efezjan
- Flp – List do Filipian
- Kol – List do Kolosan
- 1 Tes – 1 List do Tesaloniczan
- 2 Tes – 2 List do Tesaloniczan
- 1 Tm – 1 List do Tymoteusza
- 2 Tm – 2 List do Tymoteusza
- Tt – List do Tytusa
- Flm – List do Filemona
- Hbr – List do Hebrajczyków
- Jk – List św. Jakuba
- 1 P – 1 List św. Piotra
- 2 P – 2 List św. Piotra

- 1 J – 1 List św. Jana
2 J – 2 List św. Jana
3 J – 3 List św. Jana
Jud – List św. Judy
Ap – Apokalipsa św. Jana

Wykaz skrótów traktatów Talmudu

- Ara – Arakin (ערכין)
Aw – Awot (אבות)
Aza – Awoda Zara (עבודה זרה)
Bab – Bawa Batra (בתרא בבא)
Bak – Bawa Kamma (בבא קמא)
Bam – Bawa Mecia (בבא מציעא)
Bech – Bechorot (בכורות)
Bej – Bejca (ביצה)
Ber – Berachot (ברכות)
Bik – Bikkurim (ביכורים)
Cha – Challa (חלה)
Chag – Chagiga (חגיגה)
Chul – Chullin (חולין)
Dem – Demai (דמאי)
Edu – Edujot (עדויות)
Eru – Eruwin (ויבורע)
Git – Gittin (גיטין)
Hor – Horajot (הוריות)
Jad – Jadaim (ידיים)
Jew – Jewamot (יבמות)
Jom – Joma (יומא)
Kel – Kelim (כלים)
Ket – Ketubot (כתובות)
Kid – Kidduszin (קידושין)
Kil – Kilajim (כלאים)
Makk – Makkot (מכות)
Mas – Maaserot (מעשרות)
Masz – Maaser Szeni (מעשר שני)
Meg – Megilla (מגילה)
Mei – Meila (מעילה)
Men – Menahot (מנחות)
Mik – Mikwaot (מקואות)
Mok – Moed katan (מועד קטן)
Naz – Nazir (נזיר)

Ned	– Nedarim (נדריים)
Nid	– Nidda (נידה)
Oha	– Ohalot (אוהלות)
Pes	– Pesachim (פסחים)
Rha	– Rosz ha-Szana (ראש השנה)
Sanh	– Sanhedrin (סנהדרין)
Sot	– Sota (סוטה)
Suk	– Sukka (סוכה)
Szab	– Szabbat (שבת)
Szaw	– Szawuot (שבועות)
Sze	– Szekalim (שקלים)
Tam	– Tamid (תמיד)
Tan	– Taanit (תענית)
Tej	– Tewul Jom (תבול יום)
Tg Hos	– Targum Hossiah
Tg Isa	– Targum Isaiah
Tg Jr	– Targum Jeremiah
Tg Mic	– Targum Micah
Zaw	– Zawim (זאבים)
Zew	– Zewachim (זבהים)

Inne

ABR	– “Australian Biblical Review”
ANRW	– <i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i>
BA	– “Biblical Archaeologist”
BAR	– “Biblical Archaeology Review”
BASOR	– “Bulletin of the American Schools of Oriental Research”
BJS	– <i>Brown Judaic Studies</i>
BLT	– “Brethren Life and Thought”
BM	– “Beth Mikra”
BN	– “Biblische Notizen”
BR	– “Biblical Research”
BRE	– “Bible Review”
BRT	– “Baptist Review of Theology”
BS	– “Bibliotheca Sacra”
BT	– “Bible Translator”
BTB	– “Biblical Theology Bulletin”
BTP	– <i>Biblia Tysiąclecia</i>
CBQ	– “Catholic Biblical Quarterly”
CCARJ	– “CCAR [Central Conference of American Rabbis] Journal”
CJ	– “Conservative Judaism”

-
- ChAT – „Chrześcijańska Akademia Teologiczna”
CT – “Collectanea Theologica”
CTM – “Currents in Theology and Mission”
DLD – “Dor LeDor”
DSD – “Dead Sea Discoveries”
EC – “Ecumenical Review”
EJ – *Encyclopaedia Judaica*
EMJ – “Emmaus Journal”
EQ – “Evangelical Quarterly”
ET – “Expository Times”
FJB – “Frankfurter Judaistische Beiträge / Frankfurt Jewish Studies Bulletin”
FT – “Feminist Theology”
GOTR – “Greek Orthodox Theological Review”
HPL – “History and Philosophy of Logic”
HTR – “The Harvard Theological Review”
HUCA – “Hebrew Union College Annual”
JBL – “Journal of Biblical Literature”
JBQ – “Jewish Bible Quarterly”
JJS – “Journal of Jewish Studies”
JJSO – “Jewish Journal of Sociology”
JNES – “Journal of Near Eastern Studies”
JNWSL – “Journal of North Western Semitic Languages”
JPJ – “Journal of Progressive Judaism”
JPS – JPS Holy Scriptures
JPT – “Journal of Psychology and Theology”
JQJLTL – “Judaism. A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought”
JQR – “Jewish Quarterly Review”
JRJ – “Journal of Reformed Judaism”
JSJ – “Journal for the Study of Judaism”
JSOT – “Journal for the Study of the Old Testament”
JSOTSS – *Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*
JSQ – “Jewish Studies Quarterly”
JSS – “Journal of Semitic Studies”
JTS – “Journal of Theological Studies”
JTSA – Jewish Theological Seminary of America
KJ – Księga Jubileuszy
M – Miszna
MA – “Mediterraneo Antico”
MBR – Midrasz Bereszit Rabba
MGWJ – „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums”
MLJ – “Melton Journal”
MSJ – “Master’s Seminary Journal”

MT	–	tekst masorecki
NAS	–	The New American Standard Bible (1977/1995)
NKJ	–	New King James Version
NTT	–	“Nederlands Theologisch Tijdschrift”
OKE	–	Targum Onkelos in English translation
OT	–	Old Testament
OTE	–	“Old Testament Essays”
OTJ	–	“Oral Tradition Journal”
PAAJR	–	“Proceedings of the American Academy for Jewish Research”
PDE/PRE	–	<i>Pirkê de Rabbi Eliezer</i>
PIBA	–	“Proceedings of the Irish Biblical Association”
PUBG	–	Uwspółczesna Biblia gdańska
PWB	–	Biblia warszawska
RC	–	“Religion Compass”
RE	–	“Review and Expositor”
RQ	–	“Restoration Quarterly”
RTR	–	“Reformed Theological Review”
SBL	–	Society of Biblical Literature
SCB	–	“Science and Christian Belief”
SH	–	Strong Hebrew (Lexicon/Dictionary)
SJ	–	<i>Studia Judaica</i>
SJLA	–	<i>Studies in Judaism in Late Antiquity</i>
SJOT	–	“Scandinavian Journal of the Old Testament”
SJT	–	“Scottish Journal of Theology”
SOJT	–	<i>Studies in Jewish Thought</i>
STh	–	“Studia Theologica”
TaNaKh	–	Biblia hebrajska: Torah, Newi'im, Ketuvim (Księgi Mojżeszowe, Proroicy i Pisma)
TAR	–	Targumim (Aramaic Old Testament)
TB	–	“Tyndale Bulletin”
Tb	–	Talmud babiloński (Bawli)
Tj	–	Talmud jerozolimski (Jeruszalmi)
TJOJT	–	“Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought”
TSAJ	–	<i>Texts and Studies in Ancient Judaism</i>
USQR	–	“Union Seminary Quarterly Review”
VT	–	“Vetus Testamentum”
VTS	–	<i>Vetus Testamentum Supplements</i>
WCJS	–	World Congress of Jewish Studies
WTJ	–	“Westminster Theological Journal”
WTT	–	Leningrad Hebrew Old Testament
YJS	–	<i>Yale Judaica Series</i>
ZAW	–	„Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft”

PRZEDMOWA

Skąd pomysł na książkę pt. *Wprowadzenie do Midrasza Bereszit Rabba na podstawie rabinicznej interpretacji historii Abrahama i Sary*? Celem niniejszej książki jest prezentacja jednego z najznakomitszych dzieł literatury rabinicznej – Midrasza Bereszit Rabba (dalej także: Midrasz BR, MBR). Jest to tylko „wprowadzenie” do tego midrasza, ponieważ komentarz do niego obejmuje niewielką jego część: rabiniczną (po części hagadyczną) interpretację historii Abrahama i Sary jako głównych bohaterów biblijnej Księgi Rodzaju – בראשית – Bereszit. Historii opartej na wzorcach teologicznych i literackich przykładach zaczerpniętych z Midrasza Bereszit Rabba, zawierających rabiniczny komentarz do Rdz 11,27 – 25,18¹. Ze względu na wagę samego dzieła, jakim jest Midrasz BR, oraz z uwagi na znaczenie toposu Abrahama w Księdze Rodzaju i w judaizmie celowe stało się zbadanie i zaprezentowanie fragmentów Midrasza BR odnoszących się do historii tego patriarchy. Niniejsza praca koncentruje się głównie na historii Abrahama i Sary i służy jako przykład zawartych w Midraszu BR wielu wątków historycznych, faktów i postaci: od Adama do końca historii wszystkich patriarchów i ich żon. Niezwykle ważne dla autora jest to, aby czytelnik był w stanie ujrzeć w tej pracy głębię rabinicznej interpretacji oraz użytych przez rabinów różnych sposobów i technik, które pozwalają nie tylko zrozumieć, ale i zapamiętać bez trudu całą biblijną historię.

Praca ta jest pierwszym tak wszechstronnym opracowaniem w Polsce historycznej analizy życia Abrahama i Sary, a także innych bohaterów biblijnych na podstawie Midrasza BR. Prezentuje ona i daje świadectwo wszechstronnej wiedzy rabinów, którzy w redakcji tego Midrasza, w części o Abrahamie, umiejętnie stworzyli nowy styl hagadycznej interpretacji tekstu biblijnego znanego bardziej jako rabiniczna interpretacja. Midrasz BR odzwierciedla wkład redakcyjny aż 1036 rabinów (zob. tabela 4), którzy zabrali głos na temat biblijnej historii o Abrahamie i Sarze i których interpretację zapisano. Pragnieniem autora jest, by opracowanie to pomogło czytelnikowi zrozumieć Boże objawienie zapisane w Torze, szczególnie historię Abrahama i Sary opisaną w tym midraszu. Autor stara się odpowiedzieć na następujące pytania: jakie metody interpretacji tekstu zostały wykorzystane w Midraszu BR oraz w jakim

¹ W opracowaniu autor wykorzystał fragmenty swojej rozprawy doktorskiej pt. *Hagadyczna interpretacja Biblii na przykładzie komentarza do Księgi Rodzaju 12,1 – 25,18 w Midraszu Bereszit Rabba*, ChAT, Warszawa 2019, szczególnie w rozdziałach 2-5. Należy jednak wyjaśnić, że to opracowanie poszerza i głębiej wyjaśnia omawianą tematykę.

zakresie reguły te mogą być uznane za rabiniczną interpretację biblijnej Księgi Rodzaju, a także w jaki sposób hagadyczna i midraszowa interpretacja odpowiada późniejszej formie egzegezy i interpretacji w zakresie peszat i derasz². Na bazie tej analizy autor przedstawia także obraz teologicznej roli Abrahama w Midraszu BR i prezentuje teologię midrasza w tej jego części, która odnosi się do historii Abrahama. Ideą przewodnią autora było opracowanie Midrasza BR w języku zrozumiałym dla przeciętnego czytelnika ze znajomością Starego Testamentu, który swobodnie porusza się po księgach i wersetach. Książka opisuje historyczne fakty, podaje źródła do dalszych badań nad tematem oraz wskazuje na nowe rabiniczne interpretacje Księgi Rodzaju. Dla przejrzystości autor podaje szereg tabel, w których umieszcza ważne dane do dalszej analizy. W tabeli 1 przedstawiono historiografię rodziny Abrahama, począwszy od Adama, ponieważ czas liczono od momentu jego stworzenia. W tabeli 2 podano historiografię pierwszych dwudziestu generacji od Adama do Abrahama. Ważne jest zauważenie, kto kiedy żył i umarł. Informacje w Torze są bardziej zrozumiałe, kiedy można je usytuować na historycznej osi czasu. Tabela 3 to lista zasad i reguł, począwszy od Hillela, przez rabiego Izmaela, aż do rabiego Eliezera. W tabeli porównano, które zasady są stosowane zamiennie w różnych sferach rabinicznych. Tabela 4 wskazuje na alfabetyczną listę rabinów występujących w MBR tylko w zakresie historii Abrahama i Sary: pozwala to czytelnikowi zidentyfikować poszczególne postacie rabinów i zgłębić ich historyczną przeszłość. Literackie imiona rabinów zostały napisane w transkrypcji angielskiej, ze względu na łatwość dalszych poszukiwań w EJ i innych źródłach internetowych. Czasami wersety biblijne lub tłumaczenia innych tekstów są mało precyzyjne, dlatego w celu wyjaśnienia lub podpowiedzi autor używa klamer [] jako autorskiego uzupełnienia znaczenia w danym tekście.

Pierwszy rozdział został zatytułowany *Od Tory do midrasz*³ i opisuje środowisko żydowskie w latach 66-235 n.e. Poznajemy także historię wczesnego Izraela za czasów króla Hiskiasza, kiedy nastąpiło odrodzenie religijne. Czytelnik mógłby zadać pytanie: po co rozdział o historii judaizmu w opracowaniu o Abrahamie i Sarze w Midraszu BR? Otóż istotne jest, aby czytelnik poznał środowisko historyczne, w którym tworzyły się midrasze, a także w jaki sposób depozytariuszami wiary z epoki „kapłańskiej”⁴ wraz z całym zasobem Tory ustnej i historycznej pamięci Izraela stali się w miejsce kapłanów rabini. Jest to niezbyty dowód na to, że midrasze

² Zobacz podrozdział 4.3.

³ Część materiału do punktów 1.1-1.6 została zaczerpnięta z artykułów, które autor zamieścił w pracy *Platforma judeo-chrześcijańska. Od Tory do midrasz*, red. W. Kaczorowski, Nadarzyn 2018, s. 27-79. Pewną część rozdziału 1 tej pracy autor miał zamiar umieścić w swojej pracy doktorskiej, ale ze względu na ograniczenia objętości musiał odstąpić od tego zamiaru. Jakkolwiek uważa, że jest on niezwykle ważny i pozwala poznać historyczny zarys tej epoki, w której powstawały najwyższymi dzieła żydowskiej literatury rabinicznej.

⁴ Okres Pierwszej i Drugiej Świątyni Jerozolimskiej.

są kontynuacją religijnej pamięci Izraela, a także świadectwem teologicznej dyskusji o Bogu i Jego prawach oraz relacjach międzyludzkich.

Istotny jest rok 66 n.e., kiedy w Izraelu występowały silne ruchy religijne odrywające się od centralnego, kapłańskiego systemu nauczania i dziennych obrzędów oraz świąt w Świątyni Jerozolimskiej. Rozdział 1 koncentruje się na opisie skutków tych rewolucyjnych i wyzwolenicznych działań ludu Izraela, których rezultatem było zniszczenie Świątyni i w następstwie powstanie nowego ruchu rabinicznego, który z upływem paru stuleci przekształcił się w główną siłę judaizmu – wypierając kastę kapłańską i patriarchów⁵. Spuścizna tego okresu od II do XII wieku zaowocowała największymi żydowskimi dziełami literackimi oraz nową żydowską homiletyką. W początkowym okresie powstały Miszna, Sifra, Tosefta i oba Talmudy (babiloński i jerozolimski), nie wspominając o całej bogatej kolekcji midraszy egzegetycznych i homiletycznych. Dla judaizmu był to nie tylko „złoty wiek”, ale i „złote millennium”, które trwało niemal do końca XV wieku, kiedy to na podstawie edyktu z Alhambry wypędzono wszystkich żyjących w Hiszpanii Żydów. Co ciekawe, literatura rabiniczna tworząca się na terenie Izraela, przynajmniej na samym początku, kształtowała się w warunkach eksterminacji Żydów przez Rzymian. Reasumując, rozdział 1 wprowadza w klimat czasów, kiedy zaczęło się tworzenie początków halachicznych i egzegetycznych dzieł żydowskiej literatury. Rozdział ten koncentruje się na postaci Abrahama, który jest nieustającą pamięcią Izraela. Postać tego patriarchy jest dowodem historycznej ciągłości przekazywanych i pielęgnowanych o nim informacji, niespisanych w Biblii komentarzy do prawa Izraela i jego historycznych zdarzeń. Aby zrozumieć perspektywę żydowskiej lektury Biblii i czerpania w egzegezie żydowskiej zarówno z Tory spisanej (Pięcioksiąg), jak i z Tory ustnej (Tradycja żydowska), trzeba wziąć pod uwagę przekonanie o historycznej prawdziwości objawienia synajskiego i otrzymania tam całej Tory – przekonanie bazujące na historycznej pamięci ludu Izraela⁶. Główną tezę autora jest to, że interpretacja rabiniczna w midraszach – w tym stosowane techniki interpretacji wymienione w niniejszym opracowaniu – jest znacząca dla egzegezy Starego Testamentu (Biblii hebrajskiej) przede wszystkim dlatego, że rabini dodatkowo posługują się historyczną wiedzą z Tory ustnej, wyjawiając nam fakty z życia starożytnego Izraela⁷, oraz objaśniają szczegółowo teologiczne aspekty judaizmu, a także halachiczne zasady prawa kaszrutu.

⁵ Patriarchowie – po zburzeniu Drugiej Świątyni Jerozolimskiej liderzy religijni Izraela, z reguły przedstawiciele Sanhedrynu lub osoby sprawujące władzę administracyjną nad Izraelem.

⁶ M. S. Jaffee, *Torah in the Mouth: Writing and Oral Tradition in Palestinian Judaism, 200 BCE – 400 CE*, New York 2001, s. 15-65; zwł. s. 65-157.

⁷ Wiedzę z Tory ustnej przekazywali w Świątyni Jerozolimskiej kapłani. Po zburzeniu Drugiej Świątyni Jerozolimskiej w Jawne postanowiono utrwalić na piśmie Torę ustną. Rabini nie mieli jakiejś „tajnej wiedzy”, to był przekaz kulturowy pochodzący od kapłanów, który kształtował się plastycznie w opowiadaniach przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Nie można wykluczyć pewnych zmian literackich w przekazie ustnym, natomiast relacje faktów historycznych i praw halachicznych pozostały niezmiennie.

Rozdział 2, który został zatytułowany *Wprowadzenie do Midrasza Bereszit Rabba i pozostałej literatury midraszowej*, wyjaśnia pojęcia midrasza oraz hagady/agady. W rozdziale tym przedstawiono także podstawowe pojęcia wspólne dla całej literatury midraszowej. Następnie zaprezentowano ogólny zarys literatury midraszowej, w celu ukazania ogromu wysiłku, jaki rabini wkładali w interpretację Biblii i jej zrozumienie, jak również bogactwa i złożoności tej literatury. Zaprezentowany wykaz midraszy obejmuje podstawową literaturę rabiniczną i nie uwzględnia halachicznych utworów literackich takich jak Miszna, oba Talmudy, Sifra i Tosefta oraz innej literatury rabinicznej późnego antyku i średniowiecza. Autor skoncentrował się głównie na Midraszu BR, który z racji objętości materiału badawczego opisującego historię Abrahama i Sary jest najobszerniejszy i najdokładniejszy w swojej interpretacji wśród literatury żydowskiej, głównie z powodu ciągłości narracji o Abrahamie zbieżnej z biblijnym tekstem Księgi Rodzaju 11,27 – 25,8.

Rozdział 3 nosi tytuł *Komentarz do Midrasza Bereszit Rabba obejmującego historię Abrahama i Sary (Rdz 11,27 – 18,25)* i przedstawia główne komentarze rabiniczne na temat najważniejszych dziewiętnastu wątków biblijnej historii Abrahama zawartych w Midraszu BR. Rozdział ten prezentuje nie tylko dyskusje na temat poszczególnych elementów historii Abrahama, ale też ich odbiór w późniejszej żydowskiej interpretacji. Pokazuje również, jak znacząco midrasz ten ukształtował późniejsze interpretacje Księgi Rodzaju w literaturze rabinicznej. W Midraszu BR znajdziemy niezliczone dyskusje rabinów: od wczesnego okresu tannaickiego do późnego okresu amoraickiego. Analiza dyskusji rabinicznych pokazuje, że zjawisko znane już z tej księgi, czyli prezentacja postaci Abrahama w sposób odpowiadający potrzebom religijnym czasu, występuje również w Midraszu BR. Midrasz ten, zgodnie z rabiniczną egzegezą, prawidłowo odczytuje⁸ intencje pierwszej księgi Biblii i idzie wyznaczonymi przez nią śladami. Historie opisujące postać Abrahama i Sary doczekały się głębokiej i wielowymiarowej interpretacji rabinicznej zainicjowanej głównie przez darszanów⁹ – pierwszych nauczycieli Tory z okresu odbudowy Drugiej Świątyni Jerozolimskiej. Abraham był postacią istotną dla judaizmu i został przedstawiony jako wzór pobożności, a jego życie zostało zaprezentowane jako droga do moralnej doskonałości. W podrozdziale 3.4 opisano postać Melchizedeka i Abrahama pod kątem analizy tekstu biblijnego z Targumu Onkelosa¹⁰, gdzie to spotkanie

⁸ Zobacz rozdział 4.

⁹ Darszan – דרשן – kaznodzieja, także nauczyciel wyjaśniający z reguły cały rozdział deraszot.

¹⁰ Targum Onkelosa (lub Onqelos; hebr. תרגום אונקלוס) to aramejska wersja Biblii hebrajskiej (Torah, Newiim, Ketuvim, czyli Księgi Mojżeszowe, Prorocy i Pisma, dalej: TaNaKh). Uważa się, że powstała na początku II wieku. Autor tej publikacji jest przekonany, że żydowski aramejski Targum Onkelosa został nie tylko zaakceptowany jako wiarygodnie przetłumaczony tekst pięciu ksiąg Mojżeszowych, ale także jest najstarszym tekstem Tory – starszym niż późniejszy tekst masorecki, ponieważ tłumaczenie i komentarz Targumu odzwierciedla wczesną rabiniczną wiedzę i tekst Tory – bez wątplenia rabini opierali się na tej wersji, ponieważ znalazł się on jako jeden z ważnych tekstów Tory w Talmudzie babilońskim. Zob. *Targum Jerusalem on the Pentateuch*, an English translation compiled and adapted

opisuje całkiem odmienne zachowanie Abrama. Kontrowersja wynika z wyraźnej identyfikacji boga Melchizedeka jako bożka kananejskiego, a także dziesięciny, którą Melchizedek przekazał Abramowi. Rzuca to nowe światło na terażniejsze tłumaczenia, które objaśniają ten wątek w odmienny sposób. Sara odgrywa w Midraszu BR rolę drugorzędną, ale pośmiertny komentarz rabinów w tym midraszu przedstawia jej godność i prezentuje ją jako osobę zachowującą w życiu wysokie standardy moralne. Jest ona szczególnie wychwalana w dyskusji rabinów na temat jej śmierci. Rabini w mowie końcowej pomijają konflikt pomiędzy Sarą a Hagar, chwalą piękno Sary i odnoszą się do Bożych błogosławieństw dla niej. Niemniej rabini komentują także to, że jej życie było krótkie, co stanowiło skutek błędów przeszłości. W sposób podobny do historii Abrahama można postrzegać historię Rebeki i jej drogę z domu ojca Betuela do Kanaanu¹¹. Rabini starali się interpretować tekst Tory w taki sposób, żeby zapewnić odbiorców, że przyszłe losy rodziny Izaaka i Rebeki będą toczyć się pomyślnie dzięki charakterowi Rebeki – podobnemu i bliskiemu charakterowi Abrahama. Zwrócono w tym rozdziale uwagę na rabiniczną egzegezę dziesięciu prób Abrahama, który to temat jest praktycznie nieobecny w teologii chrześcijańskiej, oraz dodano rabiniczną interpretację porównania dwóch wielkich postaci Biblii: Noego i Abrahama. W opinii autora ostatnie trzy podrozdziały, które praktycznie nie dotyczą głównego tematu tego midrasza, pozwalają na odpowiednie zrozumienie teologii tego tekstu, jak i jego interpretacji.

Tytuł rozdziału 4 to *Metody interpretacji rabinicznej na przykładzie Midrasza Bereszit Rabba*. Najpierw zajęto się w nim percepcją Biblii w religii żydowskiej w okresie Drugiej Świątyni, a następnie jej postrzeganiem charakterystycznym dla judaizmu rabinicznego. Wydaje się, że punktem wyjścia typowych interpretacji Midrasza BR było założenie, że Tora nie zawiera żadnych zbędnych elementów oraz że wszystkie szczegóły wymagają wyjaśnienia, tym samym rabini postanowili uzupełnić pewne „luki” w tekście Tory poprzez własną interpretację celem głębszego wyjaśnienia tekstu biblijnego. Interpretacja midraszowa koncentruje się nie tylko na wypełnianiu luk w tekstach biblijnych, ale też poszukuje połączeń między poszczególnymi tekstami oraz ustępami biblijnymi. Dlatego rozdział 4 omawia dublety midraszowe i narracyjne, przedstawia rabiniczne middot, szczególnie zasady rabiego Eliezera, oraz opisuje zagadnienie interpretacji maszal i gematrii¹². Pokazuje

by Jay Palmer from source files at the Newsletter for Targumic and Cognate Studies. Original text from J. W. Etheridge, *The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel on the Pentateuch: with the fragments of the Jerusalem Targum*, vol. 1-2, London 1862-1865. Autor tej publikacji tłumaczył tekst Targumu Onkelosa z wersji angielskiej. Zob. także: J. Bowker, *The Targums and Rabbinic Literature: An Introduction to Jewish Interpretations of Scripture*, Cambridge 1969, s. 3-35, 40-92.

¹¹ Rebeka wyruszyła z bałwochwalczego domu Betuela do Kanaanu, podobnie jak Abram opuścił bałwochwalczy Charan. Polecenie „lech-lecha” dotyczy także Rebeki: opuściła ona ojca i matkę i wyszła za mąż za Izaaka.

¹² Wyjaśnienie tych pojęć znajduje się w rozdziale 4.

także, że koncepcja wielu znaczeń Biblii znana była już w okresie kształtowania się Midrasza BR i że podstawowymi pojęciami wykorzystywanymi przez ten midrasz były peszat¹³ oraz derasz¹⁴. Interpretacja midraszowa¹⁵ nieustannie odkrywa nowy sens tekstu Tory. Midrasz BR jest dziełem, które zaprasza czytelnika do poszukiwania kolejnych warstw tematycznych. Dlatego midrasz ten jest nie tylko komentarzem, lecz także zapytaniem o głębsze znaczenie tekstu biblijnego. Pomimo oczywistego zróżnicowania i arbitralnego charakteru interpretacji rabinicznych żydowscy komentatorzy starają się wyznaczyć ramy właściwych interpretacji. Autor starał się utrzymać historyczny porządek interpretacji rabinicznej, ograniczając się do minimum w kwestii komentatorów żydowskich okresu średniowiecza. W kluczowych miejscach, gdzie komentarze rabinów z MBR nie były wystarczające lub były mniej zrozumiałe, autor posiłkował się dziełami Rasziego¹⁶, Onkelosa¹⁷ i rabiego Yaakova Culi¹⁸, nie pomijając współczesnych badaczy literatury żydowskiej. Aramejski tekst Targumu Onkelosa z I/II wieku, zawierający tekst Tory (Pięcioksięgu), jest dla egzegezy rabinicznej niezwykle ważny¹⁹ jako dokument wskazujący na źródłową formę tekstu Księgi Rodzaju (Sefer Bereszit). Późniejszy tekst masorecki, składający się z dwudziestu czterech ksiąg, redagowany był w okresie VII-X wieku, kiedy

¹³ Peszat – (także p'shat, פשט) jest jedną z czterech klasycznych metod żydowskiej (rabinicznej) egzegezy biblijnej, znanych jako PaRDeS, stosowanych przez rabinów i żydowskich badaczy Biblii. Peszat jest powszechnie określany jako odnoszący się do powierzchniowego lub literalnego (bezpośredniego) znaczenia tekstu, ale wielu badaczy i rabinów debatowało o tym od stuleci, dając peszat wiele zastosowań i definicji.

¹⁴ Derasz (דרש), z hebr. „poszukiwać”, „pytać” – znaczenie porównawcze (midraszowe) podane za pomocą podobnych zdarzeń. Derasz zawiera znaczenie metaforyczne. Często dochodzi do nakładania się znaczeń, np. gdy prawne rozumienie wersetu podlega wpływom interpretacji mistycznych lub gdy „podpowiedź” jest określana przez porównywanie słowa z innymi przypadkami tego samego słowa.

¹⁵ Interpretacja w midraszu może być typową opowieścią hagadyczną koncentrującą się na powtórnym opowiedzeniu historii biblijnej lub rabiniczną, która z reguły koncentruje się dodatkowo na teologicznych aspektach ksiąg biblijnych i używa nowych technik interpretacji tekstu biblijnego zgodnych z obowiązującymi regułami rabinicznymi.

¹⁶ Shlomo Yitzchaki (hebr. רבי שלמה יצחקי; fr. Salomon de Troyes) (1040-1105), dziś powszechnie znany pod akronimem Raszi – średniowieczny francuski rabin i autor obszernego komentarza do Talmudu i komentarza do TaNaKh. Doceniany za umiejętność przedstawiania podstawowego znaczenia tekstu w zwięzły i klarowny sposób, Raszi przemawia zarówno do uczonych, jak i początkujących uczniów, a jego prace pozostają centralnym elementem współczesnych studiów żydowskich. Jego komentarz do TaNaKh – zwłaszcza do Chumasz (Pięć Ksiąg Mojżesza) – służy jako podstawa do ponad 300 „superkomentarzy”, które analizują wybór języka i cytatów Rasziego, napisanych przez jedne z największych nazwisk w literaturze rabinicznej.

¹⁷ Onkelos – prozelita, autor Targumu – aramejskiej wersji Biblii hebrajskiej, używanej w Talmudach jako jej bazowa forma.

¹⁸ Autor słynnego opracowania *Me'am Lo'etz*.

¹⁹ W podrozdziale 3.4 autor powołuje się na tekst Targumu Onkelosa w historii Melchizedeka (J. W. Etheridge, *op. cit.*). Autor korzysta także z wersji elektronicznej z *Bible Works 10* opartej na powyższym tłumaczeniu.

to uzyskał ostateczną formę; w wielu miejscach Księgi Rodzaju jest odmienny od tekstu biblijnego Onkelosa.

Rozdział 5 zatytułowano *Teologiczna rola Abrahama w Midraszu Bereszit Rabba do Księgi Rodzaju 11,27 – 25,18*. Zgodnie z historią przedstawioną w Midraszu Bereszit Rabba Abraham w ciągu swojego życia dochodzi do doskonałości i przestrzega Bożych przykazań, w szczególności przykazania dotyczącego zachowywania szabatu. Midrasz ma podkreślać rolę Abrahama jako zapowiedź przyszłego Izraela, stając się nawet gwarancją i dowodem jego przetrwania. Zostało to szczególnie wyrażone w komentarzu dotyczącym Akedy (związania) Izaaka. Jednocześnie podkreślone zostało znaczenie Ziemi Izraela (*Erec Israel*) – jako Ziemi Abrahama. Według midrasza Abraham staje się ważny nie tylko dla późniejszego Izraela, lecz także dla innych narodów. Jest to szczególnie widoczne w komentarzu do rozdziału 12 Księgi Rodzaju, według którego Abraham jest pośrednikiem Bożego błogosławieństwa dla narodów świata oraz postacią, poprzez którą inne narody poznają Boga. Rabini łączą Abrahama także ze stworzeniem świata. Eschatologia nie jest głównym zagadnieniem midrasza, przynajmniej w analizowanej części, ale trzeba odnotować, że tematy eschatologiczne również są w nim obecne, zwłaszcza w komentarzu do Rdz 14, w którym to rozdziale opisane zdarzenia z czasów Abrahama stają się paradygmatem dla przyszłych zdarzeń i końca czasów. Kwesie mesjanistyczne pojawiają się zasadniczo jedynie poprzez odniesienia do określonych Psalmów Dawidowych wskazanych w tym rozdziale. Rozdział ten to podsumowanie niniejszego opracowania, które pokazuje, że postać Abrahama opisana w Księdze Rodzaju, w której jest on personifikacją późniejszej wspólnoty Izraela, została podobnie wykorzystana w analizowanym midraszu, w którym Abraham jest zapowiedzią przyszłego Izraela. W porównaniu z narracją Księgi Rodzaju bardziej podkreślone zostały osobista pobożność patriarchy oraz jego zasługi i przestrzeganie Bożych nakazów – cechy, które odzwierciedlają ideał pobożności tannaitów i amoraistów.

Niezależnie od tego treść midrasza wskazuje, że jest on obszernym dziełem zbiorowym, rozwijanym literacko przez dosyć długi czas i przez wielu autorów (rabinów). Wynika to nie tylko z oczywistego faktu, że dzieło to cytuje opinie setek rabinów, lecz także z tego, że wykorzystuje ono rozmaite metody interpretacji i jest oparte na bardzo złożonej relacji z tekstami Biblii. Byłoby więc niezmiernie trudno upierać się przy tym, że jest tylko jeden autor tego dzieła oraz że okres jego powstania jest krótki. Midrasz Bereszit Rabba jest raczej zbiorem tradycyjnych interpretacji rabinicznych, które w okresie ostatecznej redakcji uzyskały specyficzny profil. Jak opisano to w rozdziale 2, midrasz ten prezentuje raczej szereg teologii niż jedną teologię Abrahama, a pewne elementy wydają się dominujące i szczególnie istotne, co z kolei zostało przedstawione w ostatnim, piątym rozdziale tego opracowania. Wielość metod i technik interpretacji użytych w midraszu wskazuje także na stopień

troski i staranności, z jaką rabiniczny judaizm odnosił się do Tory: jak bardzo rabini pragnęli właściwie rozumieć Torę i zachować jej wierność.

Midrasz Bereszit Rabba należy do najważniejszych dzieł literatury religijnej judaizmu. Jest on zarazem najznamienitszym przykładem literatury midraszowej. Trudno jest przecenić znaczenie tego midrasza w religii i teologii żydowskiej, na które wywarł ogromny wpływ. W tradycyjnym, religijnym rozumieniu midrasze są kontynuacją Tory ustnej, którą Bóg przekazał Mojżeszowi na Synaju. Na MBR opierają się klasyczne dzieła żydowskie. Nawiązują do niego fragmenty z Pirkê de Rabbi Natan, poszerzonej wersji misznaickiego traktatu Awot. Midrasz ten cytowany był w średniowiecznych rabinicznych komentarzach żydowskich, np. przez Rasziego i Majmonidesa²⁰. Utwór ten do dzisiaj wpływa znacząco na sposób, w jaki Żydzi postrzegają Księgę Bereszit²¹. Nic dziwnego zatem, że fragmenty midrasza umieszczane są w najbardziej znaczących żydowskich wydaniach Tory, m.in. w *Jewish Publication Society Torah Commentary* i w publikacjach spod znaku ArtScroll²², zaś treści midrasza przytaczane są w synagogałnych kazaniach poświęconych paraszom z Księgi Rodzaju. Biorąc pod uwagę znaczenie Midrasza Bereszit Rabba w judaizmie, sprawą godną badań naukowych jest zarówno jego teologia, ewentualnie teologie w nim zawarte, jak i metody interpretacji stosowane w tym starożytnym dziele. Nie sposób w jednym opracowaniu przedstawić wszystkich interesujących faktów dotyczących midraszy. Autor podjął próbę poruszenia tematu midraszy w Polsce i ma nadzieję, że powyższe opracowanie zainteresuje wielu badaczy rabinicznej literatury żydowskiej i tym samym zainspiruje do stosowania nowych interpretacji Tory.

Midrasz Bereszit Rabba zawiera wielkie zasoby także filozoficznej myśli żydowskiej, kierując nas ku nowym technikom interpretacji TaNaKh. Analizując ten midrasz, czytelnik ma sposobność zapoznać się ze świadectwem żydowskiej filozoficznej i teologicznej myśli Izraela i tym samym nie tylko pogłębić wiedzę o Abrahamie i Sarze, ale przede wszystkim poznać nowe perspektywy i granice interpretacji Starego Testamentu. Wiele interpretacji Tory zawartych w tym midraszu jest kontrowersyjnych, ale jeśli mamy analizować i zrozumieć Boże objawienie, to warto zacząć od spraw najtrudniejszych, tj. interpretacji rabinicznej. Zawarte tutaj interpretacje mają własne znaczenie poparte rabiniczną tradycją i żydowską wiedzą kształtowaną od czasów Abrahama aż do czasów działalności społeczności rabinackiej. Ta

²⁰ Moses ben Maimon, powszechnie znany jako Majmonides, do którego odnosi się również akronim Rambam (hebr. רמב"ם) – filozof sefardyjski, jeden z najbardziej płodnych i wpływowych badaczy Tory w średniowieczu. Był także wybitnym astronomem i lekarzem, służył jako osobisty lekarz Saladyna. Urodzony w Kordobie w wigilię Paschy 1138 (lub 1135) roku, pracował jako rabin, lekarz i filozof w Maroku i Egipcie, zmarł w 1204 roku.

²¹ J. Neusner, *Genesis in Genesis Rabbah*, [w:] *Encyclopaedia of Midrash: Biblical Interpretation in Formative Judaism*, ed. J. Neusner, A. J. Avery-Peck, Boston 2005, s. 88.

²² *The JPS Torah Commentary*, vol. 1-5, ed. N. M. Sarna et al., Philadelphia–New York 1989-1996. Zob. także: N. Scherman, *Chumash: The Torah: Haftaros and Five Megillos with a Commentary Anthologized from the Rabbinic Writings*, Brooklyn 1993.

odmienność widzenia i rozumienia Tory w Midraszu BR poszerza pole interpretacji dla wszystkich zainteresowanych niezależnie od zainteresowań teologicznych; szczególnie zwraca uwagę na sposoby odczytu ukrytych znaczeń Tory – czyli Bożego przekazu. Dla wielu czytelników niezaznajomionych z rabinicznym myśleniem książka ta będzie niewątpliwie nowym doświadczeniem. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że do czasów powstania teologii chrześcijańskiej (II-V wiek) Żydzi studiowali Pisma Święte od przynajmniej 1400 lat – zrozumiemy skalę ich doświadczeń w interpretacji tych ksiąg. Nie jest możliwe studiowanie Biblii z pominięciem rabinicznej szkoły interpretacji oraz literatury będącej jej owocem, w tym midraszy.

Inicjatorem moich badań nad Midraszem Bereszit Rabba był dr hab. Andrzej Kluczyński, który zasugerował ten temat mojej pracy doktorskiej. Był to bardzo trudny temat, ponieważ w dostępnych polskich źródłach brak było podobnych opracowań. Nie udało się zrealizować zamysłu wydania tej książki bez wsparcia mojej żony Miriam, która przez okres jej 4-letniego powstawania (2017-2020) nie tylko dawała mi wsparcie moralne, ale też aktywnie wspomagała w organizowaniu wypraw badawczych do bibliotek uniwersyteckich w USA i Europie. Dziękuję również dr. inż. Tadeuszowi Sydorukowi za ogromne wsparcie, jakiego doświadczyłem podczas weryfikacji tekstu – jako nauczyciel akademicki „okiem czytelnika” oceniał moją pracę i przekazywał cenne wskazówki. Bez jego pomocy praca ta nie byłaby tak przystępna i zrozumiała, jak jest teraz. Dziękuję także dr. hab. Marcinowi Majewskiemu za wnikliwą i twórczą analizę oraz weryfikację teologiczną. Przekazane uwagi i wskazówki zdecydowanie zwiększyły merytoryczną i naukową wartość tej pracy. Dziękuję także całemu zespołowi wydawnictwa Księgarnia Akademicka, które w sposób profesjonalny zredagowało tę książkę.

Autor bierze całkowitą odpowiedzialność za wszelkie możliwe omyłki, jakie mogą pojawić się w tym opracowaniu²³.

Walter Richard Kaczorowski
Nadarzyn, 5 sierpnia 2021 roku

²³ Uwagi i komentarze proszę przysyłać na adres Wydawcy.

WSTĘP

Krytyczne badania nad midraszami mają prawie 200-letnią historię. Początek współczesnych badań w tej dziedzinie wyznacza dzieło Leopolda Zunza z 1832 roku pt. *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden historisch entwickelt*¹. W rozdziale 4 Zunz zajął się interpretacją hagadyczną i podał słynną negatywną definicję hagady: „agada to taki tekst, który pozostaje po odjęciu treści halachy”². Według Zunza hagada to produkt indywidualnej kreatywności rabinów. Nie jest ona tak autorytatywna jak halacha, lecz stanowi prywatną i osobistą literacką wizję autora. Zunz podkreślił jednak, że nie każdy możliwy pomysł na interpretację tematów biblijnych można nazwać hagadą. Według niego hagada opiera się na „wolności (literackiej) rządzonej przez moralność”, nie powstaje ona bowiem przez „nieokiełznaną” dowolność interpretacji³. Zunz rozróżnił trzy rodzaje interpretacji hagadycznych: interpretację literalną (peszat), swobodną interpretację tekstu w świetle ówczesnych potrzeb (derasz) oraz judaistyczną wersję przedstawienia tajemnic wiary w nadprzyrodzony świat (sod). Dalej Zunz rozróżnił dwie kategorie literatury hagadycznej: „agada ogólna”, w której słowo z Biblii znajduje się w tle tekstu, ale bardziej widoczne są historie o biblijnej treści tego przekazu, oraz „agada specjalna”, w której wyraźnie widoczne jest słowo Biblii. Do pierwszej kategorii należą przypowieści, bajki i podobieństwa, a do drugiej – „rzeczywiste wytłumaczenie agadyczne” (tj. midrasz hagada), które Zunz nazywa „szczytem wszystkich form agadycznych”⁴. Pojęcia „peszat” i „derasz” były już używane w późnym okresie Drugiej Świątyni Jerozolimskiej. Po jej zburzeniu te techniki weszły do trwałego użytku już w okresie wczesnoantycznej literatury rabinicznej, począwszy od pierwszych midrasz (w tym Midrasza Bereszit Rabba) i Targumów. W literaturze średniowiecza te techniki analizy tekstu da się zauważyć przede wszystkim w komentarzach Rasziego⁵. Autorzy literatury rabinicznej średniowiecza potrafili już literalnie analizować teksty biblijne zgodnie z zasadami

¹ L. Zunz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden historisch entwickelt*, Berlin 1892, s. 1-65.

² *Ibidem*, s. 61. W niniejszej pracy preferowane będzie określenie „hagada” lub „midrasz”.

³ *Ibidem*, s. 61-62. Dowolność interpretacji Biblii ograniczają reguły i zasady rabiniczne, które nie pozwalają na przekraczanie pewnych granic, o czym szerzej w rozdziale 4.

⁴ *Ibidem*, s. 64.

⁵ R. Loewe, *The “Plain” Meaning of Scripture in Early Jewish Exegesis*, [w:] *Papers of the Institute of Jewish Studies*, London, ed. J. Weiss, Jerusalem 1964, s. 140-185.

ukształtowanymi wcześniej w midraszach i Talmudach⁶. Cała historia midraszki została przedstawiona w książce Zunza jako jedna ciągła sekwencja, chociaż doskonale zdawał on sobie sprawę z luk czasowych między różnymi pracami midraszowymi. Mimo to nie uważał, że ważne jest datowanie różnych kompozycji lub periodyzowanie poszczególnych gatunków jako należących do różnych epok⁷. Według Zunza midrasz – zarówno jako przekaz tekstu, jak i pewna praktyka kulturowo-religijna – charakteryzował się nieprzerwaną ciągłością historyczną⁸.

Praca Leopolda Zunza wywarła ogromny wpływ na takich badaczy jak Michael Sachs (1808-1864) i Zacharias Frankel (1801-1875)⁹. Inni badacze tego pokolenia oraz pokolenia następującego po powstaniu ruchu Wissenschaft des Judentums (Nauka o Judaizmie) przyjrzeni się krytycznym wydaniom midraszki. Wspomnieć należy tu Izaaka Hirscha Weissa (1815-1905), Adolfa Jellinka (1820-1893), Solomona (Salomona) Bubera (1827-1906), Meira Friedmanna (1831-1909) i Solomona Schechtera (1847-1915). Niektóre z dzieł opracowanych przez powyższych badaczy są jedynymi krytycznymi wydaniem midraszki aż do dzisiaj¹⁰.

O ile Zunz i jego spadkobiercy zajmowali się kategoryzacją interpretacji hagdycznych oraz krytycznym opracowaniem źródeł, o tyle w późniejszym czasie rozwinęły się studia nad metodologią literatury midraszowej. Julius Theodor (1849-1923), który przygotował wydanie Midrasza Bereszit Rabba, ukończone następnie przez Chanocha Albecka (1890-1972), zwrócił uwagę na homilie rabiniczne, głównie w formie petiły, oraz na związek między (homiletycznym) midraszem a trzyletnim cyklem czytań synagogałnych¹¹. Zasadniczy wkład w badanie metodologii interpretacji rabinicznej wniósł jednak Wilhelm Bacher (1850-1913). Jego dwa wielkie dzieła: sześciotomowe studium nauki o haggadzie, tannaitach i amoraitach oraz książka o technicznej terminologii literatury rabinicznej są do dziś cytowanymi klasycznymi opracowaniami tematu¹².

Na początku XX wieku badania nad haggadą stały się częścią szerszej dziedziny badań naukowych nad folklorem. Do głównych badaczy tego nurtu należał Louis Ginzberg (1873-1953), który w dziele *The Legends of the Jews* wykorzystał

⁶ Zob. *Talmudic Academies in Babylonia*, Wikipedia, [on-line:] https://en.wikipedia.org/wiki/Talmudic_Academies_in_Babylonia – 7 VI 2020.

⁷ M. R. Niehoff, *Zunz's Treatment of the Aggadah as an Expression of Jewish Spirituality*, "Tarbiz" 1995, no. 64, s. 423-460.

⁸ L. M. Teugels, *Aggadat Bereshit and the Triennial Lectionary Cycle*, JJS Vol. 51, 2000, no. 1, s. 117-132.

⁹ M. Sachs, *Die religiöse Poesie der Juden in Spanien*, Berlin 1845. Zob. Z. Frankel, *Über palästinensische und alexandrinische Schriftforschung*, Breslau 1854, s. 21 i nn.

¹⁰ Wydanie krytyczne oznacza redakcję midrasza z własnym komentarzem autora.

¹¹ J. Theodor, Ch. Albeck, *אלבק מדרש בראשית רבא עם מראה מקומות וחילופי נוסחאות ופרוש מנחת יהודה מאת*, Jerusalem 1965, s. 351-366.

¹² W. Bacher, *Die Agada der Tannaiten*, Bd. 1-2, Strasbourg 1878-1890; idem, *Die Agada der Palästinensischen Amoräer*, Bd. 1-3, Strasbourg 1892-1905.

STRESZCZENIE

WPROWADZENIE DO MIDRASZA BERESZIT RABBA NA PODSTAWIE RABINICZNEJ INTERPRETACJI HISTORII ABRAHAMAMA I SARY

Przedmiotem pracy jest krytyczna prezentacja rabinicznej interpretacji Biblii hebrajskiej w części odnoszącej się do historii Abrahama i Sary na przykładach zaczerpniętych z Midrasza Bereszit Rabba („MBR”), zawierających komentarz do Księgi Rodzaju / Sefer Bereszit. Autor, po szeroko zakrojonych badaniach i szczegółowej analizie, stara się odpowiedzieć na następujące pytania: Jakie metody interpretacji zostały wykorzystane w MBR? W jakim zakresie metody te mogą być uznane za podobne do rabinicznych metod interpretacji biblijnej? W jaki sposób rabiniczna interpretacja odpowiada późniejszym metodom egzegezy i interpretacji w zakresie peszat i derasz? Książka przedstawia także obraz teologicznej roli Abrahama w Midraszu i prezentuje teologię w tej jego części, która odnosi się do historii Abrahama i Sary.

Pracę podzielono na 5 części: (1) Od Tory do Midraszy; (2) Wprowadzenie do MBR i pozostałej literatury midraszowej; (3) Komentarz do MBR, obejmujący historię Abrahama i Sary; (4) Metody interpretacji rabinicznej na przykładzie MBR; (5) Teologia MBR do Księgi Bereszit w odniesieniu do patriarchy Abrahama.

Rozdział 1 przedstawia historię i genezę historyczną powstania midraszy jako rabinicznego gatunku literackiego. Omówiono historyczne aspekty sytuacji Izraela w trudnym okresie zaraz po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej. Opiszano także walkę poszczególnych żydowskich grup społecznych o wpływy, którą ostatecznie wygrał nurt rabiniczny. Autor przedstawił wpływ i rolę w egzegezie rabinicznej tzw. Tory ustnej, która przekształciła się w końcowej fazie redakcji literatury rabinicznej w Misznę, Toseftę, Sifrę, Midrasz HaGadol (w tym MBR) oraz oba Talmudy. Dzieła te z końcem pierwszego tysiąclecia n.e. zostały zamknięte i nie podlegały już dalszej redakcji, a ich tekst jest już oficjalnym źródłem dalszych badań. Opiszano także podstawy „pamięci Izraela” i „pamięci Abrahama” – zbiorowej pamięci tej społeczności, która z tysiąclecia na tysiąclecie wspomina historię postaci Abrahama jako społeczny i religijny wzór. Patriarcha Abraham jest także teologicznym wzorcem w religii islamskiej, jak i chrześcijańskiej.

W rozdziale 2 wyjaśniono pojęcia midrasza egzegetycznego i halachicznego oraz przedstawiono historyczny rozwój powstania literatury midraszowej. W rozdziale tym przedstawiono także podstawowe pojęcia wspólne dla całej tej literatury rabinicznej. Następnie zaprezentowano ogólny zarys pozostałej literatury midraszowej w celu ukazania ogromu wysiłku, jaki wkładali rabini w interpretację Biblii i jej zrozumienie, jak również bogactwa i złożoności tej literatury.

Rozdział 3 przedstawia główne komentarze na temat kilkunastu wątków dotyczących biblijnej historii Abrahama, zawarte w MBR. Rozdział ten prezentuje nie tylko dyskusje odnoszące się do poszczególnych elementów historii Abrahama, ale także ich odbiór w późniejszej żydowskiej interpretacji. Pokazuje on również, jak znacząco MBR ukształtował późniejsze interpretacje Księgi Bereszit. Wynik analizy pokazuje, że zjawisko znane już z tej Księgi, czyli prezentacja postaci Abrahama w sposób odpowiadający potrzebom religijnym czasu, występuje również w MBR. Midrasz ten prawidłowo odczytuje intencje pierwszej Księgi Biblii i idzie śladami wyznaczonymi przez tę Księgę. Abraham był istotną postacią dla judaizmu w okresie talmudycznym (okupacja rzymska terenu Izraela). Został przedstawiony jako wzór pobożności, a jego życie zostało zaprezentowane jako droga do moralnej doskonałości. Sara odgrywa w MBR drugorzędną rolę, ale komentarz przedstawia jej godność i prezentuje ją jako osobę zachowującą w życiu wysokie standardy moralne. Szczególne wychwalanie Sary można zauważyć w dyskusji rabinów na temat jej śmierci. Rabini pomijają konflikt pomiędzy Sarą a Hagar, chwalą piękno Sary i odnoszą się do Bożych błogosławieństw dla niej. Rabini komentują także to, że jej życie było krótkie, co zostało spowodowane błędami przeszłości (konflikt z Hagar). W sposób podobny do historii Abrahama i Sary można postrzegać historię Rebeki, jej drogę do Kanaanu oraz przedstawienie jej postaci. Rabini starali się interpretować tekst Tory w taki sposób, żeby upewnić odbiorców, że przyszłe losy rodziny Izaaka i Rebeki będą toczyć się pomyślnie dzięki charakterowi Rebeki – podobnemu i bliskiemu do charakteru Abrahama.

Rozdział 4 prezentuje metody interpretacji rabinicznej na przykładzie MBR. Najpierw zajęto się w nim percepcją Biblii w religii żydowskiej w okresie Drugiej Świątyni, a następnie jej postrzeganiem, jakie było charakterystyczne dla judaizmu rabinicznego oraz zasad, na których były oparte rabiniczne interpretacje, w tym midraszowe. Wydaje się że punktem wyjścia do interpretacji typowych dla Midrasza było założenie, że Tora nie zawiera żadnych zbędnych elementów i że wszystkie szczegóły wymagają dodatkowego wyjaśnienia. Interpretacja midraszowa koncentruje się nie tylko na wypełnianiu luk istniejących w tekstach biblijnych, ale też poszukuje połączeń pomiędzy poszczególnymi tekstami oraz ustępami biblijnymi. Stąd rozdział ten omawia dublety midraszowe i narracyjne, przedstawia rabiniczne middot, szczególnie R. Eliezera, oraz opisuje zagadnienie interpretacji maszal, gematrii i wiele innych technik. Pokazuje także, że koncepcja wielu znaczeń Biblii znana była już w okresie kształtowania się MBR i że podstawowymi pojęciami wykorzystywanymi przez ten Midrasz były techniki peszat oraz derasz. Interpretacja rabiniczna nieustannie odkrywa nowe znaczenia, tekstu Tory. Midrasz jest dziełem, które nie tylko odkrywa nowe znaczenie, ale również zaprasza czytelnika do poszukiwania kolejnych znaczeń. Stąd Midrasz jest nie tylko komentarzem, ale także zapytaniem o nowe znaczenie tekstu biblijnego. Pomimo oczywistego zróżnicowania i arbitralnego charakteru interpretacji rabinicznych żydowscy komentatorzy starają się wyznaczyć ramy dla właściwych interpretacji Księgi Bereszit.

Ostatni (5) rozdział zajmuje się teologią MBR. Abraham, zgodnie z relacją w MBR, w ciągu swojego życia dochodzi do doskonałości i przestrzega Bożych przykazań, w szczególności przykazania dotyczącego zachowywania szabatu, co ma podkreślać rolę Abrahama jako zapowiedź Izraela i co później staje się nawet gwarancją i dowodem przyszłego przetrwania Izraela, co zostało szczególnie wyrażone w komentarzu dotyczącym Akedy Izaaka. Jednocześnie podkreślone zostało znaczenie Ziemi Izraela jako Ziemi Abrahama. Według MBR Abraham staje się ważny nie tylko dla późniejszego Izraela, ale także dla innych narodów. Jest to szczególnie widoczne w komentarzu do rozdziału 12 Księgi Bereszit, według której Abraham jest pośrednikiem dla Bożego błogosławieństwa dla narodów świata oraz postacią, poprzez którą narody poznają Boga. Rabini łączą Abrahama także ze stworzeniem świata. Eschatologia nie jest głównym zagadnieniem w MBR, przynajmniej w analizowanej części, ale trzeba odnotować, że tematy eschatologiczne są również w nim obecne, zwłaszcza w komentarzu do Rdz 14, w którym opisane zdarzenia z czasów Abrahama stają się paradygmatem dla przyszłych zdarzeń i końca czasów. Kwestie mesjanistyczne pojawiają się zasadniczo jedynie poprzez odniesienia do określonych Psalmów Dawidowych, wskazanych w tym rozdziale.

Niniejsze opracowanie MBR pokazuje, że postać Abrahama, tak jak została opisana w Księdze Bereszit, w której jest on personifikacją późniejszej wspólnoty Izraela, została również podobnie wykorzystana w MBR, czyli, że Abraham jest zapowiedzią przyszłego Izraela. W porównaniu z narracją Księgi Bereszit bardziej podkreślone zostały osobista pobożność patriarchy, jego zasługi i przestrzeganie Bożych nakazów, co odzwierciedla ideał pobożności tannaitów i amoraistów. Niezależnie od tego treść MBR wskazuje, że jest on zbiorowym, obszernym dziełem rozwijanym przez dosyć długi czas i przez wielu autorów (rabinów). Wynika to nie tylko z oczywistego faktu, że dzieło to cytuje opinie setek rabinów, ale także stąd, że wykorzystuje ono rozmaite metody interpretacji i jest oparte na tak złożonej relacji pomiędzy MBR a tekstami w Biblii. Byłoby więc niezmiernie trudno upierać się przy tym, że autorem tego dzieła jest tylko jeden autor, oraz przy krótkim okresie jego powstawania. MBR jest raczej zbiorem tradycyjnych interpretacji, które w okresie ostatecznej redakcji uzyskały specyficzny profil „midraszowy”, który potem stał się standardem w późniejszej literaturze rabinicznej. Jak opisano to w rozdziale 4 i 5, MBR prezentuje raczej szereg teologii niż jedną teologię Abrahama, a pewne elementy wydają się dominujące i szczególnie istotne, co zostało przedstawione w szczegółach w ostatnim (5) rozdziale tej pracy.

Wielość metod i technik interpretacji użytych w MBR wskazuje także na stopień troski i staranności, z jakim rabiniczny judaizm odnosił się do Tory: jak bardzo rabini pragnęli właściwie ją rozumieć i zachować jej wierność. Treść Midrasza Bereszit Rabba jest świadectwem ich ogromnej i wielowiekowej pracy i wysiłku.

Słowa kluczowe: Midrasz Bereszit Rabba, Komentarze rabiniczne, Metody interpretacji rabinicznej, Historia Abrahama

SUMMARY

INTRODUCTION TO MIDRASH BERESHIT RABBAH BASED ON THE RABBINICAL INTERPRETATION OF THE STORY OF ABRAHAM AND SARAH

The subject of this study is a critical overview of the rabbinical interpretation of the Hebrew Bible in the part regarding the story of Abraham and Sarah with use of the examples from Midrash Bereshit Rabbah (“MBR”), which include a commentary to the Genesis / Sefer Bereshit. The author, following an extensive research and detailed analysis, endeavours to respond the ensuing questions: what methods of interpretation were used in MBR, to what extent may those methods be considered similar to the rabbinical methods of biblical interpretation and how rabbinical interpretation corresponds to further methods of exegesis and interpretation regarding Peshat and Derash. The book also presents a theological role of Abraham in the Midrash, and discusses its theology in the part, which refers to the story of Abraham and Sarah.

The study was divided into 5 parts: (1) From Torah to Midrashim; (2) Introduction to MBR and other midrashic literature; (3) Commentary to MBR, including the story of Abraham and Sarah; (4) Methods of rabbinical interpretation on the example of MBR; (5) Theology of MBR to the Book of Bereshit with respect to patriarch Abraham.

The first chapter introduces the story and historical genesis of midrashim emerging as a rabbinical literary genre. Historical aspects of the situation of Israel at a difficult time, right after the destruction of the Temple in Jerusalem, were also discussed. Power struggle of different Jewish social groups, which was eventually won by the rabbinical movement, was described as well. The author presented the influence and role of the so-called Oral Torah in rabbinical exegesis, which, in the final stage of editing rabbinical literature, was transformed into Mishnah, Tosefta, Sifra, Midrash HaGadol (including MBR) and both Talmud’s. Those works were completed at the end of the first Millennium A.D., no further editing was permitted and their text is now an official source for research. The basis of “memory of Israel” and “memory of Abraham”, a collective memory of this community, which has been reminiscing the story of Abraham as a social and religious example, was also described. The patriarch Abraham is also a theological role model in both Islam and Christianity.

In the second chapter, the concepts of exegetical and halachic midrashim were explained, and the historical development of the formation of midrashic literature was introduced. Basic terms common to all that rabbinical literature were also discussed here. Subsequently, a general overview of other rabbinical literature was

presented, in order to demonstrate the great effort, which the rabbis made to interpret and understand the Bible, as well as the variety and complexity of this literature.

The third chapter provides for the main comments on several themes regarding the biblical story of Abraham, included in MBR. Not only does this chapter present debates related to particular elements of the story of Abraham, but also their perception in further Jewish interpretation. Additionally, it illustrates how significantly MBR shaped the subsequent interpretations of the Book of Bereshit. The result of the analysis shows that the phenomenon already known from this Book, namely introducing Abraham in a way, which corresponds to religious needs of a given time, is present in MBR as well. This Midrash correctly interprets the intentions of the first Book of the Bible and follows the steps set by this Book. Abraham was a significant figure for Judaism during the Talmudic period (Roman occupation of Israel). He was portrayed as a role model of piety, and his life was depicted as strive for moral excellence. In MBR, Sarah plays a secondary role, however, the commentary mentions her dignity and presents her as a person keeping high moral standards in her life. Praising Sarah may be particularly observed in the rabbis' discussion over her death. The rabbis ignore the conflict between Sarah and Hagar, admire Sarah's beauty and refer to God's blessings for her. They also remark that her life was short, which was caused by the mistakes of the past (conflict with Hagar). The story of Rebecca, her journey to Canaan and introduction of her character, may be perceived in a similar way to the story of Abraham and Sarah. The rabbis attempted to interpret the text of Torah in such a way that would assure the recipients that the fate of the family of Isaac and Rebecca will be auspicious, owing to Rebecca's personality – similar and close to Abraham's personality.

The fourth chapter presents the methods of rabbinical interpretation on the example of MBR. First, the issue of general perception of the Bible in the Jewish religion during the Second Temple period was discussed, and then its perception, which was characteristic for rabbinical Judaism and the rules, on which the rabbinical interpretations were based, including midrashic ones. It seems that the starting point for interpretations typical for Midrash was an assumption that Torah does not contain any expendable elements, and that all details require additional explanation. Midrashic interpretation concentrates not only on filling the gaps existing in the biblical texts, but also on examining connections between particular texts and biblical passages. Thus, this chapter discusses midrashic and narrative doublets, introduces rabbinical middot, especially R. Eliezer's and describes the concepts of mashal and gematria interpretation, and many other techniques. It also indicates that the idea of multiple meanings of the Bible was already known in the period of developing MBR, and the basic concepts used by this Midrash were the peshat and derash techniques. Rabbinical interpretation constantly discovers new meanings of the text of Torah. Midrash is a work, which not only explores the new meanings, but also invites the reader to look for other meanings. Thus, Midrash not only is a commentary, but also an inquiry for a new meaning of the text. Despite an obvious diversity and arbitrary character of rabbinical interpretations, Jewish commentators attempt to establish a framework for proper interpretations of the Book of Bereshit.

The final, fifth, chapter refers to the theology of MBR. Abraham during his life, in accordance with the account in MBR, comes to perfection and follows God's commandments, especially the commandment regarding Sabbath observance, which is to emphasise the role of Abraham as an announcement of Israel, and that later even becomes a guarantee and proof of future survival of Israel, which was especially marked in the commentary regarding the Akedah of Isaac. At the same time, the significance of the land of Israel as the land of Abraham was emphasised. According to MBR Abraham becomes important not only for the future Israel, but also for other nations. It is evident in the commentary to the Chapter 12 of the Book of Bereshit, in which Abraham is an intermediary for the Divine blessing for the nations of the world, and a figure through which the nations would get to know God. The rabbis also associate Abraham with the creation of the world. Eschatology is not a main issue in MBR, at least not in the analysed part, but it should be noted that eschatological topics are present here as well, particularly in the commentary to Genesis 14, where the described events of Abraham's day become a paradigm for future affairs and the end of days. Messianic matters generally arise only through references to specific Psalms of David, specified in this chapter.

This study on MBR indicates that the figure of Abraham, as it was introduced in the Book of Bereshit, where it serves as a personification of subsequent community of Israel, was also similarly used in MBR, meaning that Abraham is a prefiguration of the future Israel. Compared to the narration in the Book of Bereshit, personal devotion of the patriarch was emphasised, as well as his merit and compliance with God's commandments, which reflects the ideal of piety of Tannaim and Amoraim. Nevertheless, the message of MBR indicates that it is a collective and extensive work, being developed for quite a long time and by many authors (rabbis). Not only is it due to the obvious fact that this work quotes opinions of hundreds of rabbis, but also that it uses various methods of interpretation and is based on such a complex relation between MBR and the texts in the Bible. Therefore, it would be extremely difficult to insist that there is only one author of this work and on the short period of its formation. MBR is rather a collection of traditional interpretations, which in the stage of final editing gained a specific "midrashic" profile, and that later became a standard in the subsequent rabbinical literature. As it was described in chapters four and five, MBR presents a number of theologies rather than one theology of Abraham, and certain elements appear as dominant and particularly important, which was described in detail in the final, fifth, chapter of this work.

Multitude of interpretation methods and techniques used in MBR indicates also the extent of attention and diligence, with which rabbinical Judaism referred to Torah: how much the rabbis desired to properly understand it and preserve its fidelity. The content of Midrash Bereshit Rabbah is an evidence of their immense, centuries-old work and effort.

Keywords: Midrash Bereshit Rabbah, Rabbinic commentary, Methods of rabbinical interpretation, History of Abraham

BIBLIOGRAFIA

Źródła, słowniki, komentarze

- Abarbanel I., *Abarbanel: Selected Commentaries on Torah*, vol. 1: *Bereishis (Genesis)*, transl. I. Lazar, Brooklyn 2015.
- Abrahams J., *Sources of the Midrash Echah Rabbah*, Berlin 1883.
- Adar Z., *The Book of Genesis: An Introduction to the Biblical World*, transl. P. Cohen, Jerusalem 1990.
- Albeck Ch., *מדרש ויקרא רבה*, New York 1945.
- Alders G. Ch., *Genesis*, transl. W. Heynen, Grand Rapids 1981.
- Alter R., *Genesis*, New York 1996.
- The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, vol. 1: *Apocrypha*, vol. 2: *Pseudepigrapha*, ed. R. H. Charles, Oxford 1963.
- The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, ed. D. R. G. Beattie, M. J. McNamara, Sheffield 1994, JSOTSS, 166.
- Arnold B. T., *Encountering the Book of Genesis: Encountering Biblical Studies*, Grand Rapids 1998.
- The Babylonian Talmud*, ed. M. L. Rodkinson, Boston 1916.
- The Babylonian Talmud*, transl. and ed. I. Epstein, vol. 1-18, London 1990.
- Bacher W., *Die Agada der babylonischen Amoräer*, Frankfurt am Main 1913.
- Bacher W., *Die Agada der babylonischen Amoräer: Ein Beitrag zur Geschichte der Agada und zur Einleitung in den babylonischen Talmud*, Hildesheim 1967.
- Bacher W., *Die Agada der Palästinensischen Amoräer*, Bd. 1-3, Strassburg 1892-1905.
- Bacher W., *Die Agada der Tannaiten*, Bd. 1-2, Strassburg 1878-1890.
- Bacher W., *Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur*, Leipzig 1905.
- Bacher W., *Die Proömien der alten jüdischen Homilie. Beitrag zur Geschichte der Jüdischen Schriftauslegung und Homiletik*, Leipzig 1913, *Beiträge zur Wissenschaft vom Alten Testament*, 12.
- Bacher W., *Rabbanan. Die Gelehrten der Tradition. Beitrag zur Geschichte der anonymen Agada*, Budapest 1914, *Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest*, 37.
- Baker Encyclopedia of the Bible*, ed. W. A. Elwell et al., Grand Rapids 1988.
- Baker W., Carpenter E. E., *The Complete Word Study Dictionary: Old Testament*, Chattanooga 2003, *Word Study Series*.
- Barrera J. T., *The Jewish Bible and the Christian Bible: An Introduction to the History of the Bible*, Leiden–New York–Grand Rapids 1998.
- Barton J., *Reading the Old Testament: Method in Biblical Study*, London 1984.

- Bereishis – Genesis [Sefer Bereshit]: A New Translation with a Commentary Anthologized from Talmudic, Midrashic and Rabbinic Sources*, transl. and comment. M. Zlotowitz, overviews N. Scherman, New York 1986, *ArtScroll Tanach Series*.
- The Bible in Aramaic: Based on Old Manuscripts and Printed Texts*, ed. A. Sperber, Leiden 1973.
- Biblia gdańska: *Biblia Święta to jest księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632.
- Biblia ekumeniczna: *Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi*, przekład ekumeniczny z języków oryginalnych, Warszawa 2017.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*, que antea cooperantibus A. Alt, O. Eissfeldt, P. Kahle, ed. R. Kittel, Stuttgart 1990.
- Biblia króla Jakuba: *1769 Blayney Edition of the 1611 King James Version of the English Bible*, with Larry Pierce's Englishman's-Strong's Numbering System, ASCII version, Online Bible Foundation And Woodside Fellowship of Ontario 1988-1997.
- Biblia Paulistów: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2011.
- Biblia poznańska: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół pod red. M. Petera (Stary Testament), M. Wolniewicz (Nowy Testament), t. 1-4, Poznań 2004.
- Biblia Sacra: Iuxta Vulgatam versionem*, ed. B. Fischer, R. Weber, Stuttgart 2007.
- Biblia Tysiąclecia: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 5, Poznań 2000.
- Biblia warszawska: *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego, Warszawa 1997.
- Biblia warszawsko-praska: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. K. Romaniuk, Warszawa 1997.
- Bickerman E. J., *Chronology of the Ancient World (Aspects of Greek & Roman Life)*, London 1968.
- Browning W. R. F., *Słownik biblijny*, tłum. i oprac. nauk. J. Sławik, Warszawa 2009, *Księgi Święte Religii Monoteistycznych*, 9.
- Buber S., ליקוטים מדרש אבכיר, Wien 1883.
- Buber S., מדרש איכה רבתי. *Midrasch Echa Rabbati. Sammlung agadischer Auslegungen der Klagelieder*, Vilna 1899.
- Buber S., *Midrasch Tanhuma*, Vilna 1885, rep. Jerusalem 1964.
- Buber S., מדרש משלי, Vilna 1893.
- Buber S., מדרש תנחומא, Vilna 1885.
- Cassuto U., *A Commentary on the Book of Genesis*, Jerusalem 1961.

Książka Waltera Richarda Kaczorowskiego (...) to nowatorskie studium jednego z ważniejszych dzieł literatury żydowskiej, wielkiego Midrasza do Księgi Rodzaju, czyli tzw. Midrasza Bereszit Rabba lub Genesis Rabba (hebr. בראשית רבה). Dzieło to jest w Polsce prawie nieznanе, poza wzmiankami czy ogólnymi omówieniami.

Midrasz Bereszit Rabba to najstarszy klasyczny midrasz ze starożytności żydowskiej, którego autorstwo jest przypisywane rabinowi Hoszaji, działającemu w III w. n.e. w Palestynie/Izraelu. To tzw. komentarz haggadyczny do Księgi Rodzaju, w ramach którego spisane są nauki dziesiątek czy nawet setek rabinów. Bereszit Rabba w sposób ciągły, wers po wersji, nieraz słowo po słowie, komentuje pierwszą księgę Pięcioksięgu.

Autor zaprezentowanej rozprawy podjął się przygotowania szerokiego wprowadzenia do całego Midrasza, do literatury midraszowej i do zasad egzegezy żydowskiej oraz obszernego komentarza do tej części Midrasza, która dotyczy opowieści o Abrahamie i Sarze (...).

[Książka] porusza temat mało znany, a niezwykle ciekawy. Wypełnia dużą lukę w polskiej literaturze przedmiotu, w badaniach nad Biblią, w studiach teologicznych z zakresu Biblii i judaizmu, w studiach żydowskich w Polsce, w dialogu chrześcijańsko-żydowskim oraz polsko-izraelskim. Otwiera nowe perspektywy i obszary wiedzy dla czytelnika w Polsce.

z recenzji dr. hab. Marcina Majewskiego

ISBN 978-83-8138-441-4

<https://akademicka.pl>